

Maria Filomena Gonçalves, *As ideias ortográficas em Portugal de Madureira Feijó a Gonçalves Viana (1734-1911)*. S.L., Fundação Calouste Gulbenkian/Fundação para a Ciência e a Tecnologia, 2003. 1052 pp.

Sabido é que o paradigma dominante na lingüística do século pasado relegou practicamente fóra das súas estremas como ‘ciencia’ as vellas inquedanzas prescritivas que tanto deron que facer aos gramáticos europeos desde o Renacemento. Os problemas de corrección e normatividade lingüísticas quedaban recusados como incómodos empeitizos para a constitución dunha ciencia ‘normal’. Só nas últimas décadas do século, co surto da sociolingüística dunha banda e da historiografía lingüística da outra, comezou a vindicarse o interese e mesmo a pertinencia daquelas cuestións marxinalizadas. De aí o nacemento, cunha notable achega francesa (*et pour cause!*), dunha grafemática (ou, como quería J. Derrida, unha *gramatoloxía*), disciplina especializada no estudo da escrita, na que se insire esa rama particular que é a *ortografía*. O magnífico labor da finada Nina Catach é bo testemuño do dito. Ora, se a ortografía se pode considerar desde un punto de vista sistemático, tamén se pode contemplar na perspectiva da historia. E, dado que a ortografía é un campo de operacións privilexiado da reflexión metalingüística e da intervención consciente (e do control) sobre a actividade lingüística, é lexítimo falar dunha historia non só das prácticas ortográficas, mais tamén das correspondentes ideas (ou, máis precisamente, das doutrinas ou as propostas).

Isto precisamente é o que tenta Maria Filomena Gonçalves, profesora da Universidade Évora, e coñecida xa como autora dun estudo que en máis dun senso se pode considerar precursor do que imos comentar: *Madureira Feijó, ortografista do século XVIII. Para uma história da Ortografia Portuguesa* (Lisboa, Instituto de Cultura e Língua Portuguesa, 1992). Esta obra dirixira o seu foco cara a João de Moraes Madureira Feijó (1688-1741), que coa súa *Orthographia ou arte de escrever e pronunciar com acerto a lingua portuguesa* (1734) se tornou nun dos ortografistas que influíron máis poderosamente na orientación do portugués escrito ata practicamente os comezos do século XX. Agora, coa publicación da súa tese de doutoramento no volume en aprezo, unha obra de proporcións case monumentais (máis de un milleiro de páxinas), Filomena Gonçalves ofrece un contributo fundamental para a historia das doutrinas ortográficas portuguesas.

O corpo principal do traballo vén constituído polos capítulos primeiro (que abrangue o século XVIII a partir de Madureira Feijó), segundo (século XIX) e terceiro (centrado na figura de Aniceto dos Reis Gonçalves Viana, o pai e mentor da *Ortografia simplificada*), ata un total de case oitocentas páxinas. Pero a autora aínda nos ofrece un ‘anexo’ en que repasa o proceso histórico de constitución dun *corpus* doutrinal vernáculo, nun traxecto que arrinca dos gramáticos renacentistas, continúa polos barrocos e remata nos precursores inmediatos de Madureira Feijó. Destarte, desprégasenos un panorama histórico case completo da cuestión ata os comezos do século XX, aínda que organizado dun xeito un tanto peculiar, pois o relato comeza *in medias res*. A autora ben puido decatarse de que os precedentes ían mellor ao comezo do volume, e non como un anexo a este. A obra

comeza, pois, coas primeiras propostas minimamente articuladas de codificación gráfica do portugués, e remata coa aprobación, por parte do goberno portugués, das *Bases para a Unificação da Ortografia que debe ser adoptada nas Escolas e Publicações oficiais* (1911).

A oficialización destas *Bases* constitúe un auténtico fito na historia da lingua portuguesa, por dous motivos. Dunha banda, viñan culminar unha viraxe moi notable cara á simplificación e racionalización dunha tradición que ata o momento estaba dominada por un (pseudo)etimoloxismo deschavetado e caótico. Doutra banda, instituían por primeira vez un código ortográfico oficial (por caso, deuse un prazo de tres anos para a adaptación ás Bases dos libros de texto escolares), o que supuña a superación dunha anomía que pexaba a alfabetización da masa da poboación, e que desde a independencia do Brasil ameazaba a unidade da lingua a unha e outra beira do Atlántico. Como é sabido, as grafías eruditas introdúcense en portugués sobre todo a partir do século XVI, curiosamente ao tempo que se espalla a imprenta e adoito da man dos tipógrafos, pero foi precisamente Madureira Feijó o que deu un pulo definitivo á tendencia etimoloxizante. Unha tendencia con razón alcumada de pseudo-etimolóxica, pois entremedias de formas gráficas revirichadas pero motivadas (*rythmo*) escoan innúmeras ultracorreccións (*scrypto* por *escrito*, *maclhar* por *matar*), que constitúen o exacto reverso dos hipereixebrismos que inzaron no galego escrito de ante-guerra.

Como sinala a estudiosa, aínda que se poden sinalar diversas motivacións para o pulo do etimoloxismo (entre outras, a pedantería pura e crúa), a clave radicaba na mentalidade exclusivista dunhas elites ciosas de reservaren para si o privilexio da reticencia e da censura, isto é, o manexo *correcto* daquela arma culturalmente tan poderosa como é a lecto-escritura. Non é de estrañar, pois, que os debates ortográficos en Portugal, sexa no século XVIII (Luís Antonio Verney), sexa aínda con máis forza no século XIX (José Barbosa Leão), especialmente na súa segunda metade, estivesen animados por un descontentamento procedente basicamente de posicións progresistas. Pensadores e activistas preocupados pola alfabetización masiva que propugnaban a simplificación ortográfica nunha liña máis ou menos radicalmente *sónica*. Non é menos significativo o feito de que ata comezo do século XX as elites gobernantes en Portugal non sentisen a necesidade da unificación ortográfica do idioma que viñese coutar unha desconcertante exuberancia de opcións gráficas idiosincráticas a cada cal máis arbitraria. Tivo que chegar a República da man dunha (fuxidía) hexemonía dos sectores democráticos e progresistas, para que se promulgasen as devanditas *Bases*. (Nas ditas condicións, un entende moito mellor as dificultades que puideron atopar os escritores do noso Rexurdimento para apoiarse nunha dubidosa ortografía portuguesa).

O protagonista da grande reforma simplificadora e racionalizadora de 1911, que definiu a feitura da ortografía do portugués contemporáneo, foi, sen dúbida, Gonçalves Viana, quen soubo atopar un sensato punto de equilibrio entre os disparates da regresiva tradición etimoloxizante e as irrealizables propostas rupturistas dos sónicos. Resulta moi ilustrativa (non menos para os galegos) e case diríamos fermosa, a historia dos esforzos finalmente logrados deste grande lingüista autodidacta (inesquivable aquí a lembranza de Pompeu Fabra, o grande *forzador* do catalán normativo), porfiado loitador contra os prexuízos e o inmovilismo.

Todo o devandito e moito máis se contén no impresionante contributo de Filomena Gonçalves, esteado nunha esmagadora masa de documentos, nunha

minuciosa debulla dos pormenores e nunha sólida aparataxe analítica. Sinalaremos dúas eivas maiores do traballo. A primeira, que as doutrinas gramaticais non aparecen sistematicamente contrastadas coas prácticas coetáneas. A segunda, que a autora pareza adoito ensarillada nunha arañeira de datos e miúnzas, e non ofrezca ao comezo e/ ou ao final de cada capítulo sínteses que axuden a encadrar e pór en perspectiva a morea de información que se nos ofrece. De aí a pobreza do capítulo de conclusións, inexplicable despois de ofrecernos un percorrido polo tema tan vasto e abondoso. Dito isto, non cabe dúbida de que hai que recoñecer o mérito máis que sobresaliente e o indiscutible interese da obra de Maria Filomena Gonçalves, que queda xa como referencia inescusable sobre o tema no ámbito da Lusitanística, en especial nos sectores da historia da lingua e da cultura. Por razóns obvias, a obra é de lectura enormemente proveitosa para os galegos preocupados pola grande teima nacional, isto é, a ortografía.

H. MONTEAGUDO